

INGLIZ VA O'ZBEK TILLAIRDA MODALLIK KATEGORIYASINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Nazirgulova Dilrabo Zafariddin qizi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Modallik kategoriyasining tilshunoslik sohasidagi ko'lami anchagina keng va hozirgi kunda lingvist olimlar tomonidan dolzarb tadqiqot sohalaridan biri sifatida qaralib kelinmoqda. Modallik kategoriyasi so'zlovchining gapirilayotgan gap mazmuniga, real borliqqa bo'lgan munosabatini ifodalaydigan tushuncha sifatida baholanadi. Kommunikatsiyaning ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladigan ushbu kategoriya aynan bir sohadagina cheklanib qolmay, tilshunoslikning leksikologiya, frazeologiya, so'z yasalishi, morfologiya va matn lingvistikasi kabi bir qator bo'limlarida keng qo'llaniladi va o'z ahamiyatiga ega. Modal kategoriyaning keng imkoniyatlarga boyligi uning universal tushuncha sifatida namoyon bo'lishiga asos bo'ladi va til tuzilishining tub mohiyatini tushunishda, izohlashda ahamiyatga molikligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada modallik kategoriyasining Ingliz va O'zbek tillaridagi lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi, izohlanadi.

Kalit so'zlar: modallik, kategoriya, lingvopragmatik, tilshunoslik, obyektiv, subyektiv, modal so'z.

THE LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF THE CATEGORY OF MODALITY IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Nazirgulova Dilrabo Zafariddin qizi,
The independent researcher of Uzbekistan state world languages university

Abstract. The scope of the category of modality is wide enough in linguistics and it is considered as the most interesting field of research among linguists. The category of modality is evaluated as a concept that expresses the attitude of the speaker to the content of the spoken sentence, to the reality. This category, which serves as an integral part of communication, is not limited to just one field, but is widely used and has its importance in a number of branches of linguistics, such as lexicology, phraseology, word formation, morphology and text linguistics. The wealth of wide possibilities of the modal category is the basis for its manifestation as a universal concept, and it is distinguished by its importance in understanding and interpreting the fundamental nature of the language structure. In this article, the linguo-pragmatic features of the modality category in English and Uzbek languages are analyzed and explained.

Key words: category, modality, linguistics, attitude, objective, subjective, linguopragmatic features, English, language.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИЯ МОДАЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Назиркулова Дилрабо Зафариддин кизи,
Независимый исследователь в Узбекистанский государственный университет мировых языков

Аннотация. Эта статья посвящена чтобы исследовать область применения категории модальности в области лингвистики достаточно широка, и в настоящее время она рассматривается лингвистами как одна из актуальных областей исследования. Категория модальности оценивается как понятие, выражающее отношение говорящего к содержанию произнесенного предложения,

креальному существованию. Эта категория, выступающая неотъемлемой частью общения, не ограничивается какой-то одной областью, а широко используется и имеет свое значение в ряде разделов языкознания, таких как лексикология, фразеология, словообразование, морфология и лингвистика текста. Богатство широких возможностей модальной категории является основой ее проявления как универсального понятия и отличается своей значимостью в понимании и интерпретации фундаментальной природы языковой структуры. В данной статье анализируются и объясняются лингвопрагматические особенности категории модальности в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: модальность, объективность, субъективность, категория, лингвистика, лингвопрагматические особенности.

Kirish. Hozirgi kunda ijtimoiy jamiyat insoniyat, uning qiziqishlari, munosabatlari ustiga qurilgan ekan, ana shu jamiyatning rivojida insonlar orasidagi to'g'ri yo'naltirilgan, maqsadli muloqot muhim, birlamchi faktorlardan hisoblanadi. Muloqot esa o'z navbatida til bilan chambarchas bog'liqlikka ega. Jamiyatda mushtaraklikka, o'zro tushunishga erishilish uchun tilning barcha imkoniyatlaridan foydalanish va uni o'rinli qo'llash talab qilinadi. Tilni to'g'ri va o'rinli namoyon qilish tilshunoslik fanining boshqa sohalari orasida jadal o'sishiga rivojlanishiga olib keldi, va hozirgi kunda qator tilshunos olimlar tilshunoslikning u yoki bu sohasida tadqiqotlar olib borib, jamiyatimizdagi tilning o'rni yanada yuksaltirib, uning keng imkoniyatlarini ochib kelishmoqda.

Modallik kategoriyasi-juda keng qamrovli va murakkab tushuncha. Modallik haqidagi dastlabki fikrlar Aristotelga tegishli deb qaraladi. Falsafa fani sohasida qo'llanilgan va borliqning, bizni qamrab turgan jamiyatning ajralmas qismi sifatida tan olingan modallik tushunchasining ichiga kirgan sari, uning yangi qirralari ochilgani sari, tilshunoslik sohasida ham muhim bir kategoriya sifatida tan olindi. Tilda modallik kategoriyasining o'rni davrlar o'tishi bilan, vaqt o'tgan sayin takomillashib bormoqda, va ushbu "Modallik" atamasi bizni o'rab turgan borliq, voqea-hodisalar, voqeliklar ketma-ketligini anglatish uchun qo'llanilib, tilda o'zining ma'nolari, grammatik xususiyatlari va til sathida turlicha ko'rinishga, holatlarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Tilshunoslik fanida modallik kategoriyasi so'zlovchining gap mazmuniga, yuz berayotgan voqelikka munosabatini anglatuvchi kategoriya sifatida qaraladi va bunda asosiy faktor sifatida biror bir nutqda, muloqotda so'zlovchining shu voqelikka, yoki aynan gapirilayotgan gapining mazmuniga, maqsadiga bo'lgan munosabati olinadi. Tahlil qilingan materiallar asosida, modallikni ifodalaydigan vositalarga mayl, zamon, shaxs-son qoshimchalarining alohida qurilmalari, yuklamalar, intonatsiya, so'z tartibi, undalmalar, kirish so'z va gaplar kabi bir qator grammatik qurilmalarni kiritishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Modallik kategoriyasining adabiyotlar tahliliga nazar tashlar ekanmiz, ushbu soha yevropa, rus va o'zbek olimlarining e'tiborini birdek tortganini, ularning ushbu sohada olib borgan qator ishlaridan, bildirilgan fikrlaridan anglash qiyin emas. "Modallik (lotincha modalis-o'lchov, usul)-fikrning voqelikka bo'lgan munosabatlarining turli xil ko'rinishlarini, shuningdek bildirilayotgan narsalarni subyektiv tarzda tasniflashning turlicha ko'rinishlarini ifodalovchi funksional-semantik kategoriya" (O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 6 tom, 2000, 38-b). Modallikning O'zbekiston milliy entsiklopediyasida berilgan yuqoridagi ta'rifini yana bir qo'shimcha izohlar bilan yanada to'liqroq va tushunarliroq qilib ifodalash mumkin. Modallik kategoriyasini tilda qo'llanilishi, so'zlovchining maqsad, munosabatiga ko'ra obyektiv va subyektiv modallikka ajratishimiz mumkin. "Obyektiv modallik bildirilayotgan

fikrning voqelikka munosabati (real va noreal, imkoniyat va imkoniyatsizlik, zaruriyat va ehtimollik kabi) ni anglatadi hamda grammatik va leksik vositalar (mayl, modal soʻz, yuklama, intonatsiya) yordamida ifodalanadi. Subyektiv modallik esa, soʻzlovchining aytilayotgan fikr (ishonch yoki ishonchsizlik, rozilik yoki norozilik, ekspressiv baho) ga munosabatini koʻrsatadi vasoʻz tartibi, leksik takror, intonatsiya, modal soʻz, yuklama, kirish soʻz, undov soʻz, soʻz birikmasi bilan ifodalanadi” (Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi, 6 tom, 2000, 42-b)

Tilshunoslik ilmda oʻz oʻrniga ega boʻlgan olimlardan biri Sh. Balli modallik kategoriyasi haqida quyidagi fikrlarni bildirgan: “Modallik-gapning qalbi, yuragidir. U feʼllar, mayllar, intonatsiya, savol va buyruq shakllari: modal harakat (ishora), undov soʻzlar, atash va koʻp sonli usullar bilan ifodalanadi” (Sh. Balli, *Yazik i zjiznʼ*, Moskva, 2003). Yana bir chet el tilshunos olimi Xellidey modallik haqida quyidagi fikrlarni bildirib oʻtgan: “Modallik-muloqotning muhim funksional xususiyati, shaxs oraisdagi funktsiya, muloqotda qatnashayotgan soʻzlovchining ifoda shakli hisoblanadi” (Xellidey M.K., *Tilda tizim va funktsiyalar: tanlangan asarlar*, London, 1976, 197-b) T.I. Krasnovaning modallik haqidagi fikrlariga nazar solsak, quyidagi fikrlarga guvoh boʻlishimiz mumkin: “Obyektiv va subyektiv modallik kategoriyalari oʻzaro bir-biri bilan bogʻliq va ularni bir-biridan faqat nazariy yondashish orqali ajratish mumkin” (Krasnova T.I., 2002, 189), “Tilda modallik kategoriyasi kabi turli-tuman, qarama-qarshi fikr bildirilgan va uning tildagi alohida maʼnolarining rang-barang tabiatichalik koʻp talqin qilingan kategoriya yoʻq” deb taʼkidlovchi olim V.V. Panfilov ham oʻzining modallik haqidagi qarashlari va tushunchalari bilan tilshunoslikning ushbu kategoriyasi rivojida kattagina hissa qoʻshgan desak mubolagʻa qilmaymiz. F. Bryuno tilshunoslikda “maʼnodan shaklga” tamoyiliga asoslanib, istak, taxmin, ishonch, iltimos inkor kabi modal tushunchalarning qanday yoʻllar bilan ifodalanganini tadqiq qilib, modallikni ikki sinfga ajratgan: real va eventual (taxmin). F. Bryuno fikricha, “Modallik kategoriyasini ifodalovchi vositalarga ohang (iltimos, nafrat, tasdiq, ajablanish, xursand boʻlish, zaruriyat, rad etish, ruxsat etish, va h.k), zamon (modal feʼllar, modal toʻldiruvchilar: ravish, ravishli ibora, koʻmakchilar, bogʻlangan yoki ergash gapli qoʻshma gaplar) soʻz tartibi va feʼl mayllari kiradi” (Brunot. F. 1965, 982b)

Oʻzbek tilshunoslik sohasida ham bir qator olimlar allaqachon ushbu modallik kategoriyasi toʻgrisida bir qancha materiallar tayyorlab ulgurishgan, shulardan misol qilib, S.Oʻ. Boymirzayeva oʻzbek tili materiali asosida matn modalligi muammosini oʻrganib tahlil qilganligini keltirishimiz mumkin. Olima oʻz ishida modallik kategoriyasining kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini, matnning kognitiv va maʼnoviy maydonida faollashuvchi koʻrsatkichlarni aniqlaydi. Matn modalligini mazmuniy turlarini farqlash, ularni tasniflashga harakat qiladi. Bundan tashqari S.Oʻ. Boymirzayeva matn modalligini tahlil qilish davomida asosiy eʼtiborni subyektiv modallik turlarining matnda voqelanishiga qaratadi: “.....subyektiv modallik quyidagi turlarga boʻlinadi: emotiv, epistemik, deontik va aksiologik” (Boymirzayeva S., 2010, 152b). J.A. Yoqubov oʻzining tadqiqotida mantiq va tilshunoslikni oʻzaro bogʻlab, modallik kategoriyasining semantik xususiyatlarini ochib berishga eʼtibor qaratgan. U tilshunoslikda mavjud boʻlgan ilmiy ishlarni tahlil qilib, olimlarning nazariy qarashlarini bir tizimga solgan. “Modallik kategoriyasi deb, qator funksional-semantik modallik kategoriyalarining (tasdiq, inkor, real-noreal, soʻroq, undov, payt, sabab-maqсад, qiyos, shart, niyat, buyruq, natija, toʻsiqsiz, oʻrin, inkor, tasdiq, mavjudlik, holat, maslahat, iltimos, talab, mumkinlik va hokazo) shakllanib, rivojlanib, turli xil maʼno nozikliklariga qoʻshilib, uygʻunlashib, keng funksional-semantik maydonni hosil qilish jarayonida soʻzlovchining obyektiv borliqqa munosabatini anglatib, soʻzlovchi va tinglovchi orasidagi kommunikativ muloqotning amalga oshishida ifodalanayotgan semantic maʼnolar majmuiga aytiladi” (Yoqubov

J.A, Toshkent, 2007) O.S.Axmanovaning fikrlariga ko'ra, modallik "so'zlovchining gap mazmuniga munosabati va gap mazmunining voqelikka munosabati ma'nosiga ega bo'lgan, fe'llarning shakl va mayl, modal kabi turli leksik – grammatik va boshqa vositalar bilan ifodalangan konseptual kategoriya" (Axmanova O.S,2010). Modallik kategoriyasini turli tillarda tasnif qilish, o'rganish, ularni baholash bizga o'z-o'zidan tillarga xos bo'lgan lingvomadaniy xususiyatlarni ham ochib berishni, aynan shu til kategoriyasi biror tilning ichki til xususiyatlari va lingvomadaniy xususiyatlarini tasvirlashda ahamiyatga egaligini ham nazardan chetda qoldirmasligimiz kerak. "Modallik kategoriyasini qiyosiy aspektda o'rganish, ya'ni turli tizimli tillarni chog'ishtirib tahlil qilish jarayonida ularning o'xshash va farqli xususiyatlarini ochib berishda, dunyo manzarasining o'ziga xos ichki til xususiyati va milliy til xususiyatini tasvirlashda katta yordam beradi"(Jo'rayeva M.M, 2017)

Modallik kategoriyasining tilda, nutqda namoyon bo'lishing keng qamrovli va murakkab jarayonligiga e'tibor qaratsak, uning universal tushuncha ekanligiga va har bir dunyo tillarida o'zining ma'no nozikliklari hamda namoyon bo'lish uslublarning o'ziga xosligiga guvoh bo'lamiz.

Natijalar. Modallik haqida keltirilgan fikrlar, mulohazalardan ma'lumki, ushbu til kategoriyasining, nutqda, kommunikatsiyada ishtiroki turli til birliklari bilan ifodalanadi. Bu til birliklariga yuqorida aytib o'tilganidek, turli kirish so'zlar, yuklamalar, modal ma'noli so'zlar, modal fe'llar, ravishli iboralar, va hattoki so'z tartibi hamda intonatsiyani ham kiritishimiz mumkin. Modallik kategoriyasi haqida gap ketganda uning obyektiva subyektiv turlarga bo'linishini tavsiflamasdan iloj yo'q. Obyektiv modallik-bildirilayotgan fikrning voqelikka munosabatini (real va noreal, imkoniyat va imkoniyatsizlik, zaruriyat va ehtimollikni) anglatadi. Obyektiv modallikni ifodalovchi vositalarga biz tildagi mayl, modal so'z, yuklama, intonatsiyani kiritishimiz mumkin. Subyektiv modallik-so'zlovchining aytilayotgan fikrga munosabati (ishonch yoki ishonchsizlik, rozilik yoki norozilik, ekspressiv baho) ni ifodalaydi. Ushbu modallik turining ifodalanishida intonatsiya, leksik takror, modal so'z, yuklama, undov, kirish so'z, so'z birikmasi, va kirish gaplar faol ishtirok etadi. Har qanday jumlaning predikativlik xususiyatisiz anglash, tasavvur qilish qiyin. Shu jumladan modallik xususiyati ishtirok etgan mavjud bo'lgan fikr-jumlalarda ham predikativlik munosabati ishtirok etadi. Olimlar ushbu predikativlik munosabatini ikki pog'onadan iborat deb qarashgan va uni denotat(diktum) va modusga farqlashgan. Bunda diktumga subyekt-predikat munosabatini aks ettiruvchi omil sifatida qaralsa, modus esa ushbu munosabatga so'zlovchining munosabatini aks ettiradi deb qaraladi. Shu jihatdan, obyektiv modallikni diktumga kiritishimiz, subyektiv modallikni esa modusga tegishli deb qarashimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbek tilida modallik kategoriyasi kirish so'z, modal ma'noli so'zlar bilan ifodalanishini ta'kidlab o'tganda, ularni quyidagi turlarga bo'lishimiz mumkin:

Gapdan aglashilgan ma'noning aniqligi, konkretligiga bo'lgan munosabatni bildiruvchi modal so'zlar: albatta, shaksiz, shubhasiz, so'zsiz, haqiqatdan, darhaqiqat, ishonchim komilki, shunisi aniqki, chindan ham, va b.q

"-Albatta bu gaplar hozir sizga juda g'ayritabiiy tuyuladi. Ammo o'ttizinchi yillarning oxiridagi ba'zi gazetalarni varaqlab ko'ring" (O.Yoqubov, Diyonat)"

".....-Albatta-da! Abduvalining o'g'il ukasi borligi uchun maqtanadi. Mengayam o'g'il uka kerak"....(O'. Hoshimov, "Ikki ishik orasi")

"....Chindan ham ularning keluvi, keluvidan ham burun arava ustida turib olib, qiv-qivlab qichqiruvlari bir g'alati edi"(Murod Mansur, "Judolik diyori")

"Darhaqiqat, domla nima uchun yashiradi? Qo'mita a'zolaridan ba'zilar "Saidiyning umumiy qoidadan mustasno qilib bo'lmaydi" dder ekan, ular uchun Saidiy qoidadan

mustasno bo'lmaydi.

“Rostdan ham, Saidiy keyingi kunlarda ancha tiyildi, endi ilgari taqdim qilgan yuzta loyihadan ko'ra, hozir chin ko'ngilda ishlab turgan bir mas'ul ishchini masxara qilishni, obro'yini to'kishni.....foydaliroq ko'rar edi.”(A.Qahhor, “Sarob”)

Yuqorida berilgan misollar orqali so'zlovchining gapga bo'lgan tasdiq, aniqlik munosabatlarini namoyon qilishda ifodalanganini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ingliz tilida xuddi shunday ma'noni ifodalovchi vositalarga, certainly, of course, exactly, definitely kabi bir qator leksik vositalarni kiritishimiz mumkin:

“...Definitely, Isaac turned and ran up the stairs taking them two at time.”(J.Green, “The fault in our stars”)

“I sagaciously observed, if it didn't signify to him, to whom did it signify?”
“-Certainly!,” assented Joe. “That's it. You are right, old chap!” (Ch. Dickens, “Great expectations”)

“Of course, there was a public-house in the village, and of course Joe liked sometimes to smoke his pipe there” (Ch. Dickens, “Great expectations”)

“Most marshes is solitary” said Joe.

“No doubt, no doubt. Do you find any gypsies, now, or tramps, or vagrants of any sort, out there?”(Ch. Dickens, “Great expectations”)

Noaniqlikni, ma'noni taxmin qilishni, so'lovchining gapdan anglashilayotgan fikrga ehtimollik, shubha taxmin kabi ma'nolarni namoyon qiluvchi modal birliklarga o'zbek tilidagi ehtimol, chamasi, aftidan, shekilli, balki kabi kirish so'zlarni kiritishimiz mumkin boladi:

“-O'sha bog'laringizning pastida bir mozormi, qayrag'ochzormi bor-ku, balki o'sha yerdadir?”-deb taxminladim.

“-Balki, lekin u kitoblar Yakkabog'dan chiqib ketmagan.” (M. Mansur, “Judolik diyori”)

Bobom aytadi: ona yurt qo'shig'i uchun odamlar jonini beradi. Qanday odamlar ekan-a, bir ko'rsang ularni. Ehtimol katta shaharlarda yashashar?”

“....Bobom odamlar bilan ko'rishishni juda yaxshi ko'radi. Bu odatni men undan o'rgandim. Ehtimol vaqti kelib bir kun yaylovda haqiqiy avliyo bilan uchrashib qolarman...”(Ch. Aytmatov, “Oq kema”)

“U, ehtimol, kutaverib charchagan va endi ko'zini uzmay, otda yo'rtib kelayotgan bobom do'nglikda ko'rinib qolmasmikin deb, bezovtalanib turgandir.” (Ch. Aytmatov, “Oq kema”)

“Aftidan, tezroq qaytsak, muzqaymoqlarga ham ulguramiz, demoqchi, Men esam tamoman boshqa xayoldaman..” (M.Mansur, “Judolik diyori”)

Ingliz tilida shu ma'noda qo'llanilgan jumlar ifodasiga e'tibor qaratsak, quyidagilarni misol qilib ko'rsatishimiz mumkin: I suppose, perhaps, I'm afraid, I fear, Maybe, probably and so on.

“I suppose, there's nothing to be done,” exclaimed Camilla, “but comply and depart. It's something to have seen the object of one's love and duty for even so short a time”

“Perhaps I might have told Joe about the pale young gentleman, if I had not previously been betrayed into those enormous inventions to which I had confessed ” (Ch. Dickens, “Great expectations”)

-I'm afraid, he is not in here at the moment. Ushbu berilgan misollarda qo'llanilgan modal ma'noni birikmalar, so'zlar so'zlovchining bildirilayotgan fikrga nisbatan taxmin, gumon, ishonchsizlik munosabatlarini ifodalamoqda

Modallikni anglatuvchi ma'nolarning keying turiga o'zbek tilida keng qo'llaniladigan, nihoyat,ajabo, afsuski, nahotki, hayriyat, attang, axiyri, qarangki, ne ajabki,kabi bir qator xursandchilik, hayrat, afsuslanish ma'nolarini ifodalab keluvchi kirish so'zlarni

kiritishimiz mumkin.

“Qaraki, shu voqeadan qancha o’tib, u kishining dushmanlari xonaqohda pichoqlab ketishgamuvaffaq bo’lishibdi” (M.Mansur, “Judolik diyori”)

Axiyri, jar yoqasidagi bir maydonchaga chiqib bordik. Sultonmurod aka ot tizg’inlarini tortib, arava to’xtar-to’xtamas, ustidan sakrab tushdi.

Nihoyat, oq-oppoq bo’lib, nim zangori (zar uqasiyambormi-ey) ro’molda (ikki uchini ikki yelkalaridan oshirib tashlagan) ravon eshigida ayol kishi ko’rindi. (M.Mansur, “Judolik diyori”)

O’zbek tili naqadar so’zlarga, ibora jummalarga boy tilki, hayratlanishning o’zig xos kuchliroq darajasini ifodalashda badiiy asarlar tarkibida “Yopiray!” kabi noodatiy so’zni uchratishimiz modallik kategoriyasining o’zbek tilida ham naqadar boyligini va serqirra ko’rinishga egaligini e’tirof etadi.

“- Yopiray! Hammamiz bir avlod, bir urug’ deign?- dedi akam ang-tang qolib. – Qanaqasiga sizlar?.....” (M.Mansur, “Judolik diyori”)

Gapdan anglashilga fikrga afsuslanish, achinish kabi ma’nolar munosabatini anglatish uchun quyidagi misolni ko’rib chiqisgimiz mumkin:

“Sen suzib ketding. Qulibekning kelishini kutib turmading. Afsus, ming afsuski, Qulibekning kelishini kutib turmading. Nega sen yo’ldan chopib bora qolmading.” (Ch. Aytmatov, “Oq kema”)

Ushbu misolga diqqat bilan nazar solib tadqiq qilsak, modallik ma’nosining kuchli bir ko’rinishini namoyon qilayotganini ko’rishimiz mumkin. Buni aniqlashda, bizga afsuslanish, attang qilish ma’no munosabatini anglatishda qo’llanilgan afsuski so’zining qo’llanilishidan tashqari, leksik takror orqali ham modal ma’no anglashilganligini guvohi bo’lamiz. Bunda so’zlovchining kuchli afsuslanganlik munosabati takror qo’llanilgan afsus so’zining ketma- ket kelishi, bundan tashqari ma’no kuchaytiruvchi denotativ ma’noda qo’llangan ming so’zining modal so’z oldidan kelishi, gap ma’nosining kuchli ifodalanishiga sabab bo’lyapti. Leksik takrorning misoli sifatida esa “Qulibekning kelishini kutib turmading” gapining takror takror ishlatilganini keltirishimiz mumkin.

Ingliz tilida xuddi shu ma’noda, afsuslanish, attang, hayrat ma’nolarini ifodalashda Finally, Surprisingly, unfortunately, fortunately, it’s a pity....leksik vositalarni misol qilib o’tishimiz mumkin.

“Unfortunately, my calculations do not agree with yours.”

Unfortunately, the morning was drizzly, and an angel couldn’t have concealed the fact that Barnard was shedding the sooty tears outside the window, like some weak giant of a Sweep.

“Finally, I remember, that when I got into my little bedroom, I was truly wretched, and had a strong conviction on me that I should never like Joe’s trade.” (Ch. Dickens, “Great expectations”)

Gapda ifodalangan ma’noning mazmuniga nisbatan ketma-ketlik, xusuiylik, kabi o’zaro ma’no-munosabatini ifodalovchi modal so’zlar tarkibiga, xususan, avvalo, dastlab, masalan, aksincha, jumladan, binobarin, darvoqe kabi so’zlarni kiritamiz:

“Avvaliga ko’nikolmay yurdim-u, keyin o’zimgayam yoqib qoldi. To’g’ri-da, avvalo men undan roppa-rosa bir yarimoylik kattaman. Qolaversa, bari-bir uylanamnku, Sen desa yarashmaydi-da...” (O’.Hoshimov, “Ikki eshik orasi”)

“..Kantuz degani shuki, ya’ni, masalan, birov qulog’ingni tagida varanglatib miltiq otdi. Garang bo’lib qolasanmi? Ana o’shanaqa-da” (O’.Hoshimov, “Ikki eshik orasi”)

Birinchi keltirilgan misolda, avvalo va qolaversa modal so’zlari fir ketma-ketligi, davomiyligi ma’nolarini anglatish uchun qo’llanilayotganini anglash qiyin emas. Ikkinchi misolda esa “masalan” so’zi, o’zidan oldin keltirilgan fikrning ma’nosini

izohlab, tushuntirish, aniqlik kiritish uchun ishlatilganlik ma'nosini anglatyapti.

Kimdir birovni chaqirdi, kimdir unga javob qaytardi. Dastlab, bolaga shunday tuyulganday bo'ldi. Shunday paytda qorovulxonaga kim ham kelardi?

Shofyorlar yana bir bor xayrlashishdi. Mashinalar qo'zg'aldi. Dastlab, asta-sekinlik bilan, keyin tezlashib ketdi. (Ch. Aytmatov, "Oq kema")

"Darvoqe, yolg'iz o'zingga gapim bor edi. Xatga qo'sholmadim. Har xachir ot sanalmaganidek, har begonadan do'st chiqmas. Afsus, bizning do'stligimiz uzoqqa cho'zilmadi. Duolarmizda unutmaylik."

Ingliz tilida xuddi shunday ketma-ketlik, davomiylik, ta'kidlash, izohlash ma'nolarini ifodalash uchun, firstly, at first, then, before, therefore, after all, moreover, for instance, meanwhile kabi bir qator birikmalar qo'llaniladi.

"... Now, I thought very well of it, for three reasons I'll give you. That is to say: Firstly, it's altogether out of all your beats, and is well away from the usual heap of streets great and small."

"Firstly, my mind was too preoccupied to be able to take in the subject clearly. Secondly, - Yes! Secondly, there was a vague something lingering in my thoughts that will come out very near the end of this slight narrative."

"Moreover, he was a boy whom no man could hurt; an invulnerable and dolging serpent, who when chase into a corner, flew out again between his captor's legs, scornfully yelping." (Ch. Dickens, "Great expectations")

O'zbek tilida odamlar orasidagi muloqotda, so'zlovchining bildirilayotgan fikrga hayrat, afsuslanish, ajablanish kabi munosabatlarini ifodalashda yuqorida ko'rsatilgan misollardan tashqari, Subhanolloh, Mashaallah, Astag'furillah, kabi so'zlar, biror ishni boshlashdan avval esa, yaxshi niyat ila Bismillah kabi Allohni zikr qiluvchi so'zlar keng qo'llaniladi. Bundan ko'rinib turibiki, O'zbek millatining lingvomadaniy o'ziga xosligida islom dinining o'rni beqiyos.

Muhokama. Tilshunoslik sohasida o'ziga xos beqiyos o'ringa, serqirra va sermazmun mohiyatga ega bo'lgan modallik kategoriyasi inson muloqotining, kommunikatsiyasining ajralmas qismi ekanligi, olimlarning shu sohada qilayotgan tadqiqotlarida o'z tasdig'ini topib kelmoqda. Modallik tushunchasi so'zlovchining aytilayotgan gap mazmuniga, voqelikka munosabatini anglatuvchi kategoriya sifatida qaraladi. Bunda obyektiv voqelik avvalombor, so'zlovchi ongida paydo bo'ladi, undan keyin uning bildirilayotgan fikrga nisbatan ishonch-ishonchsizlik, taxmin, gumon, shubha kabi munosabatlari anglashiladi. Modallik kategoriyasi haqida gap ketganda dictum va modus kabi ikki tushuncha haqida so'z olib bormaslikning iloji yoq. Diktum o'z tarkibiga obyektiv modallikni olsa, subyektiv modallik modus tarkibiga krishini bir qancha olimlar o'z tadqiqotlarida tavsiflab o'tishgan. Ushbu maqolada ochib berish maqsad qilingan ingliz va o'zbek tillaridagi modallik kategoriyasining o'ziga xos va o'xshash jihatlari yetarlicha misollar bilan ko'rsatib berihsga harakat qilindi. Bu ikki bir biriga qardosh bo'lmagan tillarda modallik kategoriyasining ifodalanishida o'ziga xos o'xshashliklar ham yo'q emas. hatto, bildirilayotgan fikrga nisbatan so'zlovchining ishonch, aniqlik, afsuslanish munosabatlari bu ikki tilda tarjimaviy ekvivalentlar yordamida birma bir to'g'ri kelishi ham hayratlanarli emas. Gap qurilishida ushbu modallik kategoriyasini tavsiflashda, aynan kirish so'zlarini tahlil qilishdan foydalanganim sababli, berilgan so'zlarning gapda grammatik jihatdan hech qanday vazifaga ega emasligini ko'rishimiz mumkin. Tadqiqot natijasida olingan tahlillar, chog'ishtirma tilshunoslik sohasida, ilm ravnaqiga, aynan modallik kategoriyasining yanada mavhum jihatlari ochib berishda turtki bo'luvchi manbalardan biri bo'lib hisoblansa ajab emas.

Xulosa. Gapning asosiy mazmuniga, so'zlovchining maqsad-munosabatini bildirishda, anglatishda katta ahamiyatga ega modallik kategoriyasiz nutqimizni,

muloqotimizni to'raligicha tasavvur eta olmaymiz, buni yuqorida berilgan misollar, ma'lumotlar, tahlillar yordamida ham guvohi bo'ldik. Tilshunoslikda hozirgi kunda dolzarb o'rin egallayotgan, ahamiyatga molik kategoriya sifatida olimlar tomonidan e'tirof etilayotgan kategoriyaning turli tillarda tadqiq qilib, chog'ishtirib tahlil qilish, bizga tillarning lingvio-madaniy xususiyatlarini qayta kashf etish, til imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanish imkonini beradi. Biz ushbumaqolamiz orqali, modallik kategoriyaoning turli nutq vaziyatlarida turlicha ifodalanishi, turli leksik vositalar orqali gap mazmuniga so'zlovchi munosabatini anglatuvchi vosita ekanligini misollar bilan ko'rib chiqdik, tahlil qildik. Tilshunoslikning ushbu serqirra kategoriyasi ichiga kirgan sari, uni turli jihatdan tatbiq qilib o'rgangan sari ushbu sohada yangidan-yangi ma'lumotlar, tadqiqotlar ko'paygan sari kelajakda qilinadigan ilmiy tadqiqotlar uchun kerakli va noyob manbalar sifatida o'zbek tilshunosligida o'z o'rnini egallaydi degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 6t-T., 2000
2. Balli Sh. Yazyk i zhizn' (Language and life), Moscow, 2003
3. Halliday M.K. System and function in language: Selected papers. Ed. bu G.R. Kress, London: Oxford Univ. Press, 1976
4. Krasnova T. I. Sub»ektivnost' – modal'nost' (Subjectivity is a modality), Saint-Petersburg: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo gosud. un-ta ekonomiki i finansov, 2002
5. Panfilov V. Z. Grammatika i logika (Grammar and Logic), Moscow, 1963
6. Brunot F. La pensée et la langue: Methode, principe et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français, Paris: Masson, 1965
7. Boimirzaeva S. Matn modalligi (Text modality), Tashkent: Fan, 2010
8. Yoqubov J.A. Modallik kategoriyasining mantiq va tilda ifodalanishining semantik xususiyatlari (Semantic features of the representation of the modality category in logic and language), Tashkent: Fan, 2005
9. Axmanova O.S. "Lingvistik terminlar lug'ati", Moskva, 2010
10. M.M. Jo'rayeva. "Fransuz va o'zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari" f.f.doktorlik dissertatsiyasi avtoreferat, 2017
11. O'.Hoshimov "Ikki eshik orasi",. Yangi asr avlodi., Toshkent-2016
12. M.Mansur "Judolik diyori" ., Sharq., Toshkent-1998
13. Ch.Aytmatov "Oq kema" Asil Rashidov tarjimasi
14. Ch.Dickens "Great expectations" ebook, most recently updated 2023
15. John Green "The fault in our stars"